

Збільшується частка товарів, які можуть бути використані протягом мінімального проміжку часу (продовольчі товари) або можуть бути продані та перепродані іншим споживачам (непродовольчі товари). Населення таким чином задовольняє свої фізіологічні потреби та зберігає свої заощадження не в грошовій масі, а в товарній.

У докризовий період та післякризовий період у населення України більший попит мають непродовольчі товари, а в кризовий період – продовольчі. Проте протягом всього досліджуваного нами періоду серед продовольчих товарів, які продаються через роздріб, домінують імпортовані товари, тобто можемо стверджувати, що держава взяла курс на імпорт продовольчих товарів.

На нашу думку, в умовах невизначеного ринкового середовища України роздрібна торгівля продуктами харчування є одним з найбільш перспективних секторів української економіки, що динамічно розвивається та відіграє провідну роль у розвитку споживчого ринку. А вибраний курс – на імпорт – помилковий.

Література

1. Державна служба статистики України. – К. : Держстат. України, 1998-2012. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Апопій В.В. Сучасні проблеми та стратегічні пріоритети розвитку внутрішньої торгівлі України / В.В. Апопій // Вісник ДонДУЕТ. – Сер.: Економічні науки. – 2005. – № 4. – С. 145-153.
3. Шубін О.О. Внутрішня торгівля: регіональні аспекти розвитку : монографія / за ред. О.О. Шубіна, Я.А. Гончарука. – Донецьк-Львів : ДонНУЕТ, 2007. – 404 с.
4. Хом'як Ю.М. Тенденції і напрями розвитку роздрібної торгової мережі Львівщини / Ю.М. Хом'як // Торговля, комерція, підприємництво : зб. наук. праць. – Львів : Вид-во ЛКА, 2009. – Вип. 10. – С. 136-139.
5. Лагутін В.Д. Внутрішній ринок споживчих товарів: теорія розвитку і регулювання : монографія / В.Д. Лагутін. – К. : Вид-во КНТЕУ, 2008. – 382 с.

Трут О.О., Тимчина А.И. Розничный товарооборот – индикатор потребности населения Украины

На территории Украины, из года в год объемы розничного товарооборота предприятий постоянно растут. Структура оборота как продовольственных, так и непродовольственных товаров смещается в сторону предметов первой необходимости. Условно, 7-летний период развития розничного торгового рынка Украины, который авторы проанализировали, можно разделить на две части: в кризисный период (с начала 2006 г. до начала 2009 г.), Кризисный период (2009 г.) и послекризисный период (с начала 2010 г. до начала 2012 г.).

Ключевые слова: оборот розничной торговли, розничный товарооборот предприятий, продовольственные товары, непродовольственные товары.

Trut O.O., Tymchyna A.I. Turnover retail market in today uncertain market environment Ukraine

On the territory of Ukraine, every year the volume of retail trade enterprises steadily increasing. Structure of turnover both food and nonfood towards essentials. Conventionally, a 7-year period of retail market in Ukraine, which is analyzed in the paper can be divided into parts: pre-crisis period (from the beginning 2006 to the beginning 2009), crisis period (2009) and post-crisis period (from the beginning 2010 to the beginning 2012).

Keywords: retail trade turnover, retail turnover of goods, food products, non-food products.

УДК 330.341

Асист. І.Я. Цигиль;

студ. О.О. Петльована – НУ "Львівська політехніка"

СУЧАСНИЙ СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ПРОЦЕСІВ ЗЛИТТЯ ТА ПОГЛИНАННЯ В УКРАЇНІ

Досліджено економічну сутність понять "злиття" і "поглинання" та наведено узагальнену класифікацію типів злиття і поглинання компаній. Розглянуто стан українського ринку злиття і поглинання, його динаміку розвитку за останні роки. Здійснено аналіз інвестиційної привабливості українського бізнесу та виокремлено особливості угод зі злиття та поглинання. Досліджено мотиви, які спонукають підприємців до здійснення процесів злиття та поглинання в умовах економічної глобалізації. Також висвітлено основні проблеми ринку злиття і поглинання в Україні та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: злиття та поглинання компаній, ринок М&А, класифікація процесів злиття та поглинання, мотиви здійснення процесів злиття та поглинання, синергія, інтеграція, інвестори, рейдерство, ворожі поглинання.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. В умовах нестачі інвестиційних ресурсів, посилення конкуренції та невеликої інвестиційної привабливості України, для суб'єктів господарювання участь в інтеграційних процесах на ринку злиття та поглинання є фактично єдиною можливістю вийти на якісно новий рівень розвитку. Для українських компаній угоди зі злиття і поглинання (М&А) є способом за короткий термін збільшити капіталізацію. Також такі угоди є важливим засобом модернізації компаній, інструментом підвищення їх дохідності та інвестиційної привабливості. Багато компаній світу активно використовують М&А операції для здобуття перемоги у конкурентній боротьбі. Набирає обертів цей процес і на українському ринку.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджують теоретичні основи процесів злиття та поглинання, їх сучасні форми, аналіз умов та мотиваційних факторів консолідації компаній, необхідно виділити дослідження таких зарубіжних вчених, як: М. Бішопа, П. Гохана, Ф. Крюгера, М. Марсале. Основні мотиваційні концепції реструктуризації бізнесу через злиття та поглинання представлено у роботах М. Бредлі, А. Десаї, Е. Кіма. Тему злиття і поглинання досліджено в роботах вітчизняних вчених економістів: О. Кузьміна, В. Андрійчука, А. Гальчинського, О. Шуляра та ін.

Актуальність теми. Дослідження полягає в тому, що фактором успіху компаній і нарощення конкурентоспроможності є зростання їх ринкової вартості через фінансування, як за рахунок власних і позичкових засобів, так і за рахунок зовнішнього механізму злиття чи поглинання з іншою компанією. Особливо актуальною ця проблема є для українського бізнесу.

Метою цього дослідження є характеристика сучасного стану ринку злиттів та поглинань, проведення аналізу існуючих проблем та визначення перспектив його розвитку в Україні, вивчення мотивів здійснення операцій злиття і поглинання та оцінювання їх динаміки. Дослідження процесів злиття та поглинання за умов економічної глобалізації є дуже важливим як у теоретичному, так і в практичному плані, що і зумовило вибір теми роботи, її мету та завдання.

Виклад матеріалу. Існують різні визначення процесів злиття і поглинання. Наприклад, П. Гохан дає таке визначення: "Злиття – це об'єднання різних за розмірами компаній, при якому одна компанія приєднується до іншої". Поглинання – це "покупка 100 % акцій товариства, причому поглинуте товариство може продовжувати існувати і далі" [2].

Згідно з П (С) БО, злиття – це об'єднання підприємств (шляхом створення нової юридичної особи або приєднання підприємств до головного підприємства), внаслідок якого власники (акціонери) підприємств, що об'єднуються, здійснюватимуть контроль над усіма чистими активами об'єднаних підприємств з метою досягнення подальшого спільного розподілу ризиків і вигід від об'єднання. Поглинання (аквізиція) – це купівля корпоративних прав підприємства, внаслідок чого покупець набуває контроль над чистими активами та діяльністю такого підприємства. Внаслідок класичної операції поглинання, підприємство – об'єкт поглинання – зберігає статус юридичної особи, існуючу правову форму організації бізнесу, однак змінюються суб'єкти контролю над ним [10].

Процеси злиття і поглинання на світовому ринку отримали назву M&A (Merger and Acquisition). Передача контролю з управління бізнесом або його частини називають M&A-операції. M&A є економічними процесами укрупнення бізнесу та капіталу, які відбуваються на макро- та мікроекономічних рівнях. Як наслідок, на ринку з'являються більш великі компанії замість декількох менших. Ці угоди можуть стосуватися як реалізації певної частки підприємства, так і компанії загалом. Існують три моделі M&A-операцій: придбання корпоративних прав; придбання активів; придбання боргів [2].

Потрібно виокремити різноманітні типи злиттів та поглинань підприємств. В основі їхнього поділу лежать різні критерії класифікації, а саме: характер інтеграції компанії; мета і спосіб об'єднання; відношення до процесу злиття та спосіб поєднання потенціалу [1, с. 52].

З урахуванням характеру інтеграції компаній доцільно виділяти такі види злиття: горизонтальні злиття (компаній, які працюють в одній галузі); вертикальні злиття (компаній, які працюють у різних галузях); конгломератні злиття (компаній, які працюють у різних галузях і випускають непов'язану одна з одною продукцію). За метою і способом об'єднання потенціалу: для нарощування виробничого потенціалу, для нарощування управлінського потенціалу, для нарощування ринкового та стратегічного потенціалу.

За умовами злиття: злиття на паритетних умовах, злиття не на паритетних умовах, злиття з утворенням нової юридичної особи, повне поглинання та часткове поглинання. Залежно від ставлення управлінського персоналу компаній до угоди про злиття або поглинання компанії, можна виділити: дружні злиття – злиття і поглинання, за яких керівник і акціонери підтримують угоду і ворожі злиття – злиття і поглинання, за яких керівний склад цільової компанії не згодний з угодою і здійснює низку заходів, що спрямовані проти захоплення [5, с. 47].

В Україні останніми роками ринок злиття і поглинання є популярним. Основними цілями, які ставлять перед собою учасники M&A-операцій, є: доступ до нових ринків, продуктів, каналів розподілу, що дають змогу більш ефективно використовувати наявні у компанії ресурси і навички; фінансова стабіліза-

ція; зміни в темпах економічного розвитку; реалізація захисту власної компанії – диверсифікація галузевих ризиків та зменшення ймовірності бути поглинутою іншою компанією та ін. [9].

Мотивами для здійснення такої діяльності найчастіше є отримання ефекту синергії або ж особисті мотиви інвестора чи спекуляція. Синергія – це позитивні переваги спільної діяльності. Перевагами можуть бути комбінування взаємодоповнювальних ресурсів, укрупнення бізнесу, збільшення фінансових і грошових потоків, зменшення витрат на подвійні технології, програми, подвійні відділи, підрозділи, персонал, тобто відбувається економія за рахунок масштабу. За рахунок авторитету великого виробника покращиться становище компанії, яка приєдналась, зміцниться її репутація, довіра кредиторів та підвищиться фінансова незалежність компанії. Перевагою для "компанії-покупця" є також різниця в ринковій ціні при купівлі діючої та нової компанії.

Вітчизняна практика свідчить про наявність підприємств, які застосовують технології поглинання з метою оптимізації оподаткування, намагаючись приєднати компанію з наявною сировинною базою та технологічними можливостями і негативним фінансовим результатом діяльності чи пільгами в оподаткуванні. Ще однією перевагою об'єднання є підвищення конкурентоспроможності компанії. Чим більша конкуренція у певному ринковому сегменті, тим власники активніше шукають шляхи підвищення інвестиційних можливостей своїх підприємств.

Загалом у січні-жовтні 2012 р. в Україні було укладено 130 угод зі злиття та поглинання на суму \$4,08 млрд. Цікаво, що кількість угод виявилася значно більшою, ніж їх укладалося за аналогічні періоди в останні шість років, проте показник обсягу угод і досі залишається незначним (рис. 1 і 2).

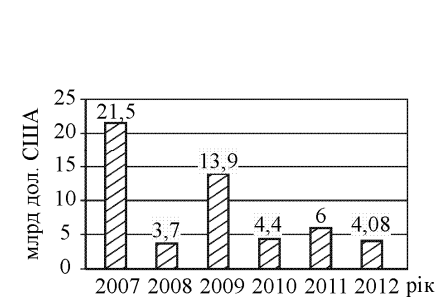

Рис. 1. Обсяги угод на ринку злиття та поглинання України [8]

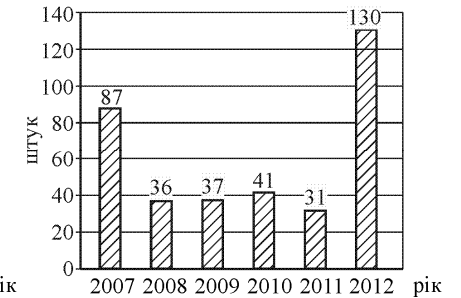

Рис. 2. Кількість угод на ринку злиття та поглинання України [8]

З 2009 по 2012 рр., на ринку злиття та поглинання інвестори почали цікавитись тими галузями, які демонструють більшу стійкість до криз: виробництво продуктів харчування, фармацевтика, машинобудування та металургія [4].

У 2012 р., у галузевому розрізі лідерами ринку злиттів і поглинань та боргового фінансування були енергетичний і металургійний сектори, АПК, нафтогазова промисловість, телекомунікаційний та інфраструктурний сектори. З точки зору голландських, польських та французьких інвесторів, однією з пріоритетних галузей щодо вкладання капіталу є сільське господарство України,

зокрема вирощування зернових, маличних культур та цукрового буряка [4]. Але в той же час існуючий мораторій на придбання сільськогосподарських угідь стримує їх активність. Ця тенденція несе загрозу для фінансової безпеки внаслідок можливої монополізації ринків.

Увага учасників ринку злиттів та поглинань сьогодні прикута до енергетичного сектора, де знову активізувалися приватизаційні процеси. Головною особливістю угод у цьому секторі є те, що в активах його компаній домінує державна частка. У 2012 р. було укладено цілу низку угод, в основному з газорозподільними (13 угод на суму \$40 млн) та обласними енергопостачальними (7 угод на суму \$193,5 млн) компаніями [8]. У наступному 2013 р. ринок M&A загалом, вірогідно, переживатиме спад. Однак з найбільшою ймовірністю угоди можна прогнозувати в секторі промислових товарів, сфері фінансових послуг, нафтогазовій сфері і секторі споживчих товарів (рис. 3).

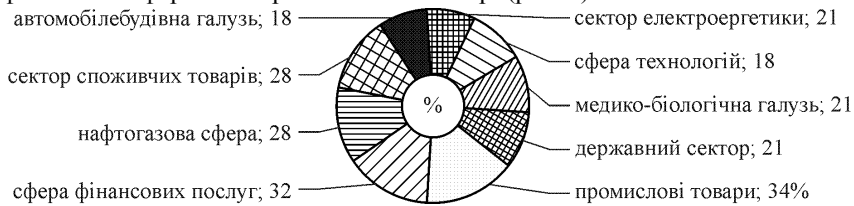

Рис. 3. Прогноз кількості угод на ринку M&A по галузях на 2013 р. [4]

Проте потрібно виділити низку факторів, які негативно впливають на динаміку і розвиток процесів злиття і поглинання в Україні, а саме:

- 1) відсутність високого рівня корпоративного управління, належного досвіду, неготовність менеджерів до управління змінами внаслідок злиття та відсутністю навичок керування великими проектами та програмами;
- 2) неефективний бухгалтерський облік, укладання угод поза межами української юрисдикції, відсутність єдиних підходів щодо оцінювання бізнесу [6];
- 3) недосконале законодавче забезпечення прав інвесторів;
- 4) тиск осіб, які приймають рішення; невміння швидко інтегрувати операції, точно оцінити реакцію клієнта, оцінити й побачити справедливую ринкову вартість; неадекватний аналіз ризику;
- 5) закритість інформації, обмежений доступ до великої кількості малих і середніх операцій, надання недостовірних даних щодо діяльності компанії;
- 6) політична нестабільність, відсутність захисту прав міноритарних акціонерів та інвесторів, відсутність захисту прав власності, нерозвиненість інвестиційної інфраструктури, складність митної процедури, відсутність дієвої судової системи;
- 7) нерозвиненість фондового ринку та інші [11].

Внаслідок здійснення M&A-операцій, в одних випадках процеси господарської інтеграції можуть відкрити шлях до ефективної реорганізації всієї діяльності поглинутої компанії, а в інших – сприяти виникненню великих та крихких конгломератів, у яких виникають постійні проблеми з управлінням. Процеси злиття і поглинання практично не врегульовані законодавством України. Держава не турбується про формування позитивного іміджу країни та не створює сприятливі умови для залучення іноземних інвестицій.

Специфікою поглинань в Україні є існування рейдерства. Рейдерство – це вороже поглинання АТ, здійснене поза волею товариства засобами та методами, які порушують чинне законодавство або не відповідають призначенню. Основною ознакою рейдерства є саме незаконність дій або зловживання своїм законним правом з метою отримання вигод, несумісних із вигодами, які, як правило, виникають із володіння акціями товариства.

Виділяють такі способи рейдерства: крадіжка акцій; маніпуляції з реєстром; підкуп посадових осіб; силове захоплення товариства. У разі ворожого поглинання корпорація-покупець робить тендерну пропозицію акціонерам корпорації-цілі на викуп контрольного пакету звичайних голосуючих акцій, оминаючи менеджмент. Фактично це пропозиція придбати акції публічної компанії, яка була неприйнятною та відхиленою радою директорів даної компанії-цілі. Для успішного проведення жорсткого поглинання будь-якої корпорації достатньо придбати контрольний пакет її акцій [11].

Серед гучних випадків рейдерства в Україні можна навести приклад захоплення "Оболоні" компанією "Сармат", молококомбінату "Придніпровський" компанією "Галактон", скандальний перехід активів "Рівнеазоту", Херсонського заводу коньячних виробів "Таврія", тощо [7, с. 91]. Для боротьби з рейдерством створено Міжвідомчу комісію з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств, розроблено деякі проекти законодавчих актів, покликаних обмежити можливості рейдерів та притягти їх до відповідальності.

Серед шляхів удосконалення ринку M&A, реалізація яких забезпечить успішне проведення M&A-операцій потрібно виділити таке: правильний вибір об'єкта злиття та поглинання, постановка конкретних цілей і завдань, а також визначення бажаних очікувань від процесів укрупнення компанії, максимальне залучення усього керівництва та персоналу підприємства до інтегративного процесу, забезпечення задоволеності потреб споживачів, націленість на забезпечення прозорості та гнучкості проведених змін у компанії [3].

Також державним органам влади потрібно провести низку реформ, які будуть спрямовані на забезпечення прозорості, що позитивно вплине не тільки на імідж держави, а й її економічний розвиток. В Україні фактично відсутнє законодавство, яке регулювало б поглинання акціонерних товариств. На практиці це призводить до застосування різноманітних тіньових схем захвату контролю над товариствами. Необхідно зменшити податкове навантаження на підприємства в потенційно привабливих для іноземних інвесторів галузях.

Висновки. В умовах нестачі ресурсів, посилення конкуренції та невеликої інвестиційної привабливості України, для суб'єктів господарювання участь в інтеграційних процесах на ринку злиття та поглинання є фактично єдиною можливістю вийти на якісно новий рівень розвитку. Український ринок злиття та поглинання має значний потенціал росту. Можуть виникати позитивні і негативні аспекти впливу процесів злиття і поглинань на вітчизняну економіку. З одного боку, вітчизняні компанії отримують можливість інтеграції на нові ринки і подальшого розвитку, з іншого боку, через надання невірних оцінювань стану ринку та конкурентоспроможності компанії, брак фінансових ресурсів та інвестицій, недостатню спланованість діяльності, нестачу інформації значна частка компаній зазнає невдач.

Потребують подальшого дослідження теоретичні засади процесів злиття та поглинання. Вимагають удосконалення сучасні методичні підходи щодо вибору методів злиття та поглинання, визначення факторів, які зумовлюють збільшення ринкової вартості компаній та нарощення їх міжнародної конкурентоспроможності.

Література

1. Владимирова И.Г. Слияния и поглощения компаний / И.Г. Владимирова // Финансовый менеджмент. – 2006. – № 2, февраль. – С. 51-64.
2. Гохан Патрик А. Слияния, поглощения и реструктуризация компаний / Гохан Патрик А.. – Вид. 3-ге, [перероб. та доп.]. – М. : Изд-во "Альпина Бизнес Букс", 2007. – 741 с.
3. Экспертный прогноз від компанії Delphi Capital. Особливості ринку злиття і поглинання в Україні в 2011 році. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://publicity.kiev.ua>.
4. Інформаційний портал про інвестиції та фінанси. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.investfunds.ua/news/rynok-sliyaniy-i-pogloshenij-v-ukraine>.
5. Кириченко О.А. Деякі аспекти злиття та поглинання компаній у світлі побудови нової інтеграційної системи економіки / О.А. Кириченко, Е.В. Ваганова // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 2 (92). – С. 45-55.
6. Кубах Т.Г. Ринок злиття та поглинання: сучасний стан та перспективи розвитку / Т.Г. Кубах // Ефективна економіка. – 2013 р., № 5. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1151>.
7. Орлова Н.С. Державне регулювання зовнішніх механізмів корпоративного управління / Н.С. Орлова // Економіка та держава : наук.-практ. журнал. – 2009. – № 2. – С. 90-93.
8. Румянцева С. Злиття та поглинання в Україні / С. Румянцева // Цінні папери України від 6.12.2012 р., № 46(743). [Електронний ресурс]. – Доступний з http://www.securities.org.ua/securities_paper/review.php?id=743&pub=5956.
9. Сайт міжнародної консалтингової компанії McKinsey. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://www.mckinsey.com/russianquarterly/topics/index.aspx?tid=23&nord=6&ns=0>.
10. Терещенко О.О. Фінансова діяльність суб'єктів господарювання : навч. посібн. / О.О. Терещенко. – К. : Вид-во КНЕУ, 2003. – 554 с.
11. Хваль Ю. Проблеми та перспективи розвитку процесів злиття та поглинання в Україні / Ю. Хваль. [Електронний ресурс]. – Доступний з <http://juliakhval.wordpress.com/2012/05/08/проблеми-та-перспективи-розвитку/>.

Цигиль И.Я., Петлёваная А.А. Современное состояние и перспективы развития процессов слияния и поглощения в Украине

Исследована экономическая сущность понятий "слияние" и "поглощение" (Merger and Acquisition) и приведена обобщенная классификация типов слияния и поглощения компаний. Рассмотрены состояние украинского рынка слияния и поглощения, его динамика развития за последние годы. Осуществлен анализ инвестиционной привлекательности украинского бизнеса и выделены особенности сделок слияния и поглощения. Исследованы мотивы, побуждающие предпринимателей к осуществлению процессов слияния и поглощения в условиях экономической глобализации. Также освещены основные проблемы рынка слияния и поглощения в Украине и предложены пути их решения.

Ключевые слова: слияние и поглощение компаний, рынок M & A, классификация процессов слияния и поглощения, мотивы совершения процессов слияния и поглощения, синергия, интеграция, инвесторы, рейдерство, враждебные поглощения.

Tsyhyl I.A., Petliovana O.O. Current status and future development processes mergers and acquisitions in Ukraine

The economic nature of the terms "merger" and "takeover", and summarizes the classification of types of mergers and acquisitions between companies. The state of Ukrainian market of mergers and acquisitions, its dynamic development in recent years. The analysis of investment attractiveness of Ukrainian business and singled out especially mergers and acquisitions. Investigated the motives that encourage entrepreneurs to conduct mergers and acquisitions.

ons during economic globalization. Also highlights the main issues of mergers and acquisitions in Ukraine and proposed solutions.

Keywords: mergers and acquisitions, M & A market, classification of mergers and acquisitions, motive of mergers and acquisitions, synergy, integration, investors, raiding, hostile takeover.

УДК 336.225.66

Доц. О.С. Червінська, канд. екон. наук;
студ. М.Й. Батько – НУ "Львівська політехніка"

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВІДШКОДУВАННЯ ПОДАТКУ НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ

Проаналізовано переваги і недоліки відшкодування податку на додану вартість, а також шляхи покращення цієї процедури. Висловлено міркування щодо необхідності виводження цієї системи з огляду на економічну ситуацію в Україні. Окреслено тенденції, які стимулюють представників бізнесу до соціально відповідальної поведінки, що дасть змогу отримати економічний ефект без зайвих навантажень.

Податок на додану вартість є основним складником податкових систем багатьох країн і його використовують більш ніж у 100 державах світу. Його популярність спричинена широкою базою оподаткування, нейтральністю щодо платників та об'єктів оподаткування, надійністю та стабільністю надходжень.

Необхідність вирішення проблеми шляхом визначення оптимальних механізмів з відшкодування ПДВ зумовлює актуальність теми дослідження. Практичне значення цього дослідження полягає у тому, що авторські напрацювання може бути використано на практиці особами, що планують реформувати механізми відшкодування ПДВ та досліджувати це питання.

Мета дослідження полягає у визначенні шляхів для покращення механізму з відшкодування ПДВ у сучасних умовах на території України.

Проблеми функціонування та реформування податку на додану вартість в Україні досліджували такі автори як М.Я. Азаров, О.М. Вінник, О.Д. Данілов, Т.І. Єфіменко, Ф.О. Ярошенко та інші. Шляхи вирішення зазначеної проблеми розглядали і іноземні науковці. Напрацювання вітчизняних та іноземних авторів стали теоретично-методологічною базою цього дослідження. Податкова реформа в Україні передбачає вдосконалення податкової системи та створення сприятливих умов для ведення бізнесу шляхом послаблення фіскального тиску на нього. Серед проблем, які необхідно було вирішити насамперед, – відшкодування ПДВ[1].

Для вирішення проблеми, яка стосується бюджетного відшкодування ПДВ, пропонуємо частково змінити механізм оподаткування експорту. Щоб знизити сировинну орієнтацію експорту, можна нульову ставку податку на додану вартість застосовувати тільки для експорту енергетичних матеріалів (кам'яного вугілля та електроенергії), механічного обладнання, електрообладнання, транспортних засобів та шляхового обладнання, оптичних приладів і апаратів для фотографування або кінематографії, медико-хірургічних апаратів, годинників та музичних інструментів. У середньому частка цих виробів у загальному обсязі експорту протягом останніх дев'яти років становила 16,52 %. Для експорту іншої продукції можна запровадити звільнення від оподаткування